

АТЛАНТИЧЕСКАТА ГЕОПОЛИТИЧЕСКА ТРАДИЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВА

МАРИН РУСЕВ

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Съперничеството между таласократиите на Запада и телурократиите на континенталния Изток може да се проследи още от древни времена. Геополитическите трансформации на планетарното пространство след Великите географски открития са в значителна степен обусловени от това съперничество, което се проявява в различни обществено-идеологически и пространствени форми. Общоприето е да се смята, че съвременните геополитически и геостратегически концепции наследяват белезите на описанияте от Mahan (1890), Mackinder (1904), Kjellen (1917), Ratzel (1923), Haushofer (1931), Hartshorne (1939), Spykman (1944) основи на противопоставянето между различните типове цивилизации и държави в зависимост от географските фактори и най-вече географското положение. У нас тази теза се споделя от Иширков (1929), Батаклиев (1941), Христов и Димов (1991, 1992), Карастоянов (1992, 1997). Незаслужено малко внимание обаче се обръща на изследователи като Данилевский (1871), Леонтьев (1885), Хомяков (1902), Трубецкой (1920), Бицилли (1922), Савицкий (1922), Бердяев (1927), Карсавин (1927), Федотов (1947), Степун (1962), Гумилев (1990а, 1990б, 1993), Лавров (1994) и други представители на евроазиатската геополитическа школа. Освен на „чисто“ географските фактори те отделят първостепенно внимание на историко-политическите, етно-конфесионалните и културно-психологическите фактори за формирането и потенциала на т. нар. Големи пространства, конфигурацията на държавните територии, облика на населението и др.

Можем да приемем, че съвременната политическа география дава сравнително задоволителни отговори на въпроси, свързани с основните категории в тази модерна наука, с главните тенденции в нейното развитие

през XX в., както и с нейния статус в системата на науките. В методологичен план обаче днес е необходима яснота по отношение на пространствената йерархия и последователността при разглеждането на отделните политикогеографски, геополитически или геостратегически обекти на глобално, регионално или локално ниво. За нуждите на преподаването на дисциплината „Политическа география“ в СУ „Св. Кл. Охридски“, например, според автора на настоящото изследване, е необходимо да се спази следната примерна йерархическа последователност:

- Главни центрове на глобалното геополитическо противостоене. Евразия, атлантизъм и мондиализъм.
- Големи геопространства (панрегиони) — Русия, Северна Америка, Западна Европа, Централна Европа, Арабски свят, Иран, Индия, Източна Азия.
- Геополитически възли — Балкани, Кавказ, Близък изток, Средна Азия, Индокитай, Южна Африка, Африкански рог, Карибски басейн.
- Геостратегически ключови пространства — Босфор, Дарданели, Гибралтар, Суец, Ла Манш, Панама, проток Дрейк, Малакски проток и др.
- Съвременни политикогеографски процеси и особености в развитието на Европа и Балканите от гледна точка на националната сигурност на България.

Настоящото изследване се вписва в посочената схематична последователност (вж. Русев, 1994, 1995), тъй като си поставя за цел да изследва историко-географските особености и териториалната проекция при формирането на една от двете главни съвременни геополитически концепции — атлантизма и неговите мондиалистски измерения.

Морската традиция в атлантическата част на Световния океан възниква още през древността. Първите цивилизации, чието съществуване е в пряка зависимост от морските комуникации, са финикийската и древноелинската, които възникват по бреговете на Източното Средиземноморие. Впоследствие те изиграват значителна роля за развитието на целия Средиземноморски басейн, осигурявайки базата за развитието на Римската империя, Картаген и Арабския халифат. Сред тях обаче единствено финикийският Картаген се развива като типична морска сила.

Значително по-късно в диагонална противоположност на Източното Средиземноморие възниква друг център на морската сила — Северозападна Европа. Първата значима морска сила в този регион са викингите. Те произхождат от п-в Ютланд и южната част на Скандинавския полуостров. Първоначално обитават крайбрежията на Балтийско, Северно и Норвежко море. През IX–X в. разширяват своята сфера на морско влияние в югозападна и северозападна посока, като достигат бреговете на Британските острови, днешна Северозападна Франция, Ферьорските острови, Исландия, Гренландия и дори бреговете на Северна Америка.

На изток викингите навлизат в съвършено други — континентални географски условия. В Източноевропейската равнина те са известни под името варяги, а основните направления на предвижването им следят долините на реките Висла–Днестър, Лвина–Днепър (към Черно море) и Волга (към Каспийско море). Тук те предизвикват първото политическо обединение на източните славяни и изграждат аристократичния и династически елит на Киевска Русия. Според Mackinder (1904) резултатът от техните континентални действия в Източноевропейската равнина е ограничен, тъй като силата им е ефективна само в близост до водните пътища.

За нуждите на изследването от по-голямо значение е проследяването на западния, морския вектор от експанзията на викингите, който през следващите векове ще се окаже основен при формирането на съвременната атлантическа геополитическа и геостратегическа концепция. Вярно е, че с придвижването на северозапад и особено на югозапад географският субстрат на атлантизма непрекъснато се променя от природна и етно-социална гледна точка. Относително по-топлите южни брегове предлагат много по-широки стопански възможности и предизвикват значителни обществено-икономически трансформации. Важна роля при формирането на социално-икономическия облик на тази част от континента през ранното средновековие изиграват и заварените германо- или романоезични племена. Трябва обаче да се отчита, че тук става въпрос за проследяване не толкова на етническата, колкото на геополитическата приемственост между викингите и техните атлантически наследници — преди всичко в лицето на Великобритания и донякъде на Нидерландия, Франция и Белгия. Шо се отнася до „мимолетното“ морско атлантическо и дори мондиално могъщество на Португалия и Испания, то в случая става въпрос за неуспешен опит да се реализира на световно ниво антично-ранносредновековната средиземноморска геополитическа традиция. Нейните следи днес можем да открием единствено в католическа Южна Америка, частично — в Африка, и символично — в Азия.

С много по-голям географски обхват, продължителност и сила на влиянието в световен мащаб се характеризира нордическият, протестантският център на силата, възникнал в Северозападна Европа и разпрострял се в различна степен върху всички континенти и морски акватории без изключение. Началото на европоцентризма в глобалните политически процеси обикновено отбелязваме с плаванията на Бартоломеу Диаш, Христофор Колумб, Васко да Гама и Фернандо Магелан. В сянката на техните открития обаче остават пътешествията и завоеванията на Джон Кабот, Жак Картие, Стивън Бароу, Джон Хокинз, Мартин Фробишер, Френсис Дрейк, Кристофър Нюпорт, Хенри Хъдзън, Томас Деллауер, Абел Тасман, Пиер Радисон, Робер Ласал, Уилям Дампир, Джон Байрон, Луи Бугенвил, Жан Сюрвил, Джеймз Кук, Жан Лаперуз и др. Трябва да се отбележи, че именно те маркират пътищата на бъдещите колониал-

ни империи, сред които най-голяма роля за световната политика през XVIII–XX век изиграва британската. „Революцията, започната от великите мореплаватели на колумбовото поколение — пише Maskinder (1904), — дарява християнството с възможност за най-голяма подвижност на силата, с една дума — с неограничена подвижност. Непрекъснатото водно пространство на океана, свързващо разделените и островните земи, е географското условие, на което се основава теорията за единството във владението на морето, и е територията на модерната военноморска стратегия и политика. „Нови Европи“ са създадени в незаетите земи. Открити сред водите, те са онова, което са били Британия и Скандинавия в по-ранно време.“

Геополитическата същност на атлантизма и мондиализма в периода от края на XV в. до началото на XX в. се дешифрира с развитието на европоцентризма в световната политика. Въсщност главният атлантически геополитически потенциал на Стария континент е концентриран основно в неговата западна част, в една своеобразна дъга, маркирана от Пиренеите, Франция, Британските острови, Белгия, Нидерландия и Скандинавия. Останалата част от романските и германските народи, както и славянският свят в Европа играят ролята най-вече на демографски донор при заселването на Новия свят. Процесът на зараждане и развитие, както и кулминацията на европоцентричния период от развитието на атлантизма и мондиализма е сполучливо анализиран от Пантев и Гаврилов (1994), според които „историята на модерния свят не е само история на Европа, но е история на неговата европеизация“. Водеща роля в този процес играе Великобритания. Това важи с особена сила за периода XVIII–XIX в., когато страната започва да упражнява глобално морско господство, а Лондон става световен политически и икономически център. Въпреки това според Бжежински (1997) Великобритания не става действителна глобална сила. Например тя не успява да установи контрол над Стария континент, а само да балансира неговата вътрешна политическа сила.

Сред всички колонии на Великобритания първостепенна роля за развитието и приемствеността на атлантическата геополитическа традиция изиграват северноамериканските, върху чиито основи се изгражда съвременната суперсила САЩ. Според Харц (1993) Америка е колонизирана от хора, бягащи от Стария свят заради феодален и клерикален гнет. Само за около 200 г. те изграждат една принципно нова система на държавно-политическо управление, с претенции за универсалност, които бързо придобиват твърд външнополитически отенък. Изключително вярна самооценка на американското общество и държавност прави Schlesinger (1986), като отбелязва, че „според много от самите американци нравствеността във външната политика се състои в прилагането спрямо световните дела на набор от общи предписания, съпроводени с поучения към другите и възхвала на собствената позиция. Смята се, че ние сме богоизбраните пазители на международното спокойствие и че функция в политиката на

САЩ е да поставя на другите държави високи или ниски оценки в зависимост от това дали спазват правилата за поведение, които ни се струват задължителни за всички“. Едно от универсалните оправдания за мондиалните измерения на американските интереси е въпросът за правата на човека. Постепенно с увеличаването на икономическата и военно-политическата мощ на САЩ критериите за оправдаване на американските интереси се разширяват, като едновременно с това се разширяват претенциите към все по-големи части от земното пространство, с което се задълбочават експанзионистичните тенденции във външната политика на Белия дом.

Краят на Първата световна война бележи началото на края на хегемонията на Стария континент в световната политика. Културно-политическите резултати от края на европоцентризма са задълбочено анализирани от Шпенглер (1993) в неговия труд „Залезът на Европа“. Опитите за прегрупиране на силите в европейски и световен мащаб през 30-те години на нашия век и последвалата кръвопролитна Втора световна война бележат началото и пътя на американското лидерство в световната политика. През последните 7–8 десетилетия се наблюдава постепенно изместване на атлантическия център на силата в западна посока — от Европа (Великобритания, Франция, Нидерландия, Белгия, Португалия) към Америка (САЩ). Разпадането на европейската колониална система през 50–70-те години е последвано от налагането на американската военно-политическа и икономическа хегемония над геопространството, обозначеното от Makinder (1904) като вътрешен полумесец. Именно върху логиката на възпирането се гради цялата следвоенна стратегия на САЩ, стремяща се към блокиране на хартланда чрез военно присъствие в Централна Европа, п-в Мала Азия, Арабския полуостров, Индийския океан, Филипините, п-в Индокитай и Японските острови под формата на политико-икономически съюзи като НАТО, СЕАТО, СЕНТО, АСЕАН и АНЗЮС.

Още далеч преди да е приключила Втората световна война Spykman (1942) пише, че центърът на историята е вече не срединната земя, а срединният океан, който мие бреговете на Северна Америка и Западна Европа. Атлантическата общност според него е център на света, но с вече променен геостратегически вектор и движеща сила. В този смисъл подписването на Атлантическата харта през 1941 г. е преломен момент в изместването на геополитическия център на морската сила от Европа към Америка. Начело на атлантизма застават САЩ. Великобритания губи своето значение и се превръща в своеобразен американски самолетоносач, а Франция е вече само плацдарм за умиротворяване на континента. Същевременно Втората световна война трябва да се разглежда и като начало на още един глобален процес — външнополитическия преход на САЩ от атлантизъм към мондиализъм. Страната е вече не само европейска сила, далеч надхвърляща традиционните схващания за американската ангажираност в Европа. Доктрината „Монро“ и политиката

на външнополитически изолационизъм отдавна не задоволяват възможностите и амбициите на управляващия елит. През втората половина на ХХ в. Вашингтон постепенно се превръща в лидер, претендиращ за икономически, военно-политически и морален абсолютизъм в световен план.

Изключително точна представа за съвременните измерения на американската мощ след края на двуполусния модел в световните политически отношения дава Бжежински (1997) „... Америка заема водещи позиции и в четирите решаващи области на глобалната мощ: във военно отношение тя има безпрецедентен глобален обхват; в икономиката страната си остава основният двигател на глобален растеж, макар в някои аспекти да е конкурентирана от Япония и Германия (нито една от двете обаче не разполага с другите атрибути на глобално могъщество); технологически тя съхранява цялостното си предимство в авангардните сфери на иновация; а в културната област въпреки някои неблагоприятни нейната привлекателност, особено сред младите хора по света, е неоспорима — всичко това дава на Съединените щати политическа власт, която няма аналог в никоя друга държава. Съчетанието от тези четири области превръща Америка в единствената истинска глобална свръхсила.“

Разбира се остава открит въпросът, какви са хронологичните рамки на американския мондиализъм. Съмненията, че САЩ вече преминават апогея на своята световна хегемония, са много. От културно-политическа гледна точка те произтичат от „ренесансовата“ философска преоценка на ценностната система на обществото или търсенето на нов баланс между икономическите, социалните, екологичните и естетическите приоритети в неговото регионално и глобално развитие. В геополитически план трябва да се имат предвид: политическото прераждане на обединяваща се Европа; все по-силната икономическа конкуренция от страна на другите Големи пространства и най-вече на Източна Азия; геополитическият реваншизъм на Русия и пр.

Да се смята, че темата и предметът на настоящата разработка са оптимално декларираны и изчерпателно засегнати, е твърде наивно. Очевидна е нуждата от задълбочено изследване или най-малкото систематично излагане на политикогеографските знания по вече посочената по-горе примерна йерархическа пространствена последователност.

ЛИТЕРАТУРА

- Бердяев, Н. *Утопический элитизм евразийцев*. — *Путь*, 1927, № 8.
 Бицилли, П. „Восток“ и „Запад“ в истории Старого Света. — *На путях: Утверждение евразийцев*. Берлин, 1922, № 2.
 Бжежински, Зб. *Голямата шахматна дъска*. С., 1997.
 Гумилев, Л. *География этноса в исторический период*. Л., 1990а.
 Гумилев, Л. *Этногенез и биосфера Земли*. Л., 1990б.
 Гумилев, Л. *Ритмы Евразии*. М., 1993.

- Данилевский, Н. *Россия и Европа: Взгляд на культурные и политические отношения славянского мира к германо-романскому*. Санкт-Петербург, 1871.
- Иширков, А. *Политическо-географско схващане за държавата*. — Научен преглед, 1929, № 1.
- Карастоянов, Ст. *Същност и значение на политическата география и геополитиката*. — В: География-геополитика. Първа книга, С., 1992.
- Карастоянов, Ст. *Политическа география. Геополитика. Геостратегия*. С., 1997.
- Карсавин, Л. *Основы политики*. — Евразийский временник, Париж, 1927.
- Лавров, С. *Россия: геополитические реалии и ориентиры*. — В: Теоретические проблемы региональной политики и региональное реформирование. Санкт-Петербург, 1994, № 2.
- Леонтьев, К. *Восток, Россия и славянство*. — Сб. Статей. 1, 1885.
- Пантев, А., Б. Димитров. *Пътят на модерния свят*. С., 1994.
- Русев, М. *Анатомия на глобалното геополитическо противостоене*. — Военен журнал, 1994, № 2.
- Русев, М. *Геополитическата традиция в Русия — минало и настояще*. — Проблеми на географията, 1995, № 3.
- Савицкий, П. *Два мира*. — На путях: Утверждение евразийцев. Берлин, 1922.
- Степун, Ф. *Россия между Европой и Азией*. — Новый журнал, 1962, № 69.
- Трубецкой, Н. *Европа и человечество*. С., 1920.
- Федотов, Г. *Судьба империи*. — Новый журнал, 1947, № 16.
- Харц, Л. *Либеральная традиция в Америке*. М., 1993.
- Хомяков, А. *Записки о всемирной истории*. М., 1902.
- Христов, Т., Н. Димов. *Политическа география*. С., 1991.
- Христов, Т., Н. Димов. *География: политическа география и геополитика*. — Проблеми на географията. 1992, № 4.
- Шпенглер, О. *Закат Европы*. М., 1993.
- Hartshorne, R. *The Nature of Geography*. Lancaster, Pennsylvania, 1939.
- Haushofer, K. *Geopolitik der Pan-ideen*. Berlin, 1931.
- Kjellen, R. *Der Staat als Lebensform*. 1917.
- Mackinder, H. *Geographical Pivot of History*. — In: Geographical Journal, vol. XXIII, 1904.
- Mahan, A. *The Influence of Seapower upon History 1660-1783*. London, 1890.
- Ratzel, Fr. *Politische Geographie*. 1923.
- Schlesinger, A. *The Cycles of American History*. Boston, 1986.
- Spykman, N. *America's Strategy in World Politics*. N. Y., 1942.
- Spykman, N. *The geography of peace*. N. Y., 1944.

THE ATLANTIC GEOPOLITICAL TRADITION AND PERSPECTIVE

Marin Rousev

S u m m a r y

The Atlantic geopolitical tradition arises in South-West Europe. The first important power in this region are the Vikings. The geopolitical meaning of atlantism and mondialism in the period the end of 15th Century — the beginning of 20th Century is decoded with the development of europcentrism in the worlds politics. The leading part in the process

is taken by Great Britain. In spite of this, it doesn't succeed in becoming a real global power. The end of the World War I marks the beginning of the end of the hegemony on the Old Continent in the world politics. During the last 70–80 years a slow movement of the atlantic centre of power in a west direction is observed — from Europe (Great Britain, France, Netherlands, Belgium, Portugal) towards America (USA). During the second half of the 20th Century Washington starts developing into a leader, having pretention for economic, military-political and moral absolutism on a world scale.

USA already passes the top of its world hegemony which nowadays is endangered by some factors: 1. The philosophical reestimation of the nation's value system and the searching of a new balance among economic, social, ecological and aesthetic priorities in its regional and global development; 2. The political rebirth of uniting Europe; 3. The more and more powerful economic rivalry from the other Big areas and mostly East Asia; 4. The Russian geopolitical revengism etc.